

І. К. ПАТРИЛЯК*

ДОСЛІДНИК ВАЖКИХ ПИТАНЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

Вартість історика та його праць найкраще пізнається з плином часу. Нерідко стається так, що видані в красивих і дорогих палітурках товстезні ювілейні книжки із редколегіями, “інкрустованими” академіками та професорами, “застарівають” на другий день після своєї появи на світ, тоді як непоказні, скромно надруковані праці “непомітних” дослідників на десятиліття переживають своїх авторів. Серед останніх є чимало робіт історика-архівіста Анатолія Кентія. Ціле гроно його книг про діяльність радянських партизанів на території окупованої гітлерівцями України та боротьбу підпілля Української військової організації (УВО), Організації українських націоналістів (ОУН) і підрозділів Української повстанської армії (УПА), виданих після 1991 р., вказували на те, що їх автор нарешті отримав можливість “виписатися”, розповісти суспільству про те, що він давно знав (або, точніше, про що вже давно довідався із засекречених радянських архівів), запропонувати свої концепції таких непростих подій вітчизняного минулого.

Зайшовши у політичний “клінч” щодо питання діяльності ОУН та УПА на початку 1990-х років, українські владні кола вирішили в 1997 р. створити Урядову комісію з вивчення діяльності цих організацій. На допомогу комісії в Інституті історії України НАН України було сформовано Робочу групу істориків на чолі з проф. С. Кульчицьким. Завдання для Робочої групи були накреслені рішенням Урядової комісії 28 січня 1998 р¹. Першим українським дослідником, який був готовий до активної публікаційної діяльності в межах Робочої групи, тобто, у якого вже були відповідні напрацювання, став Анатолій Вікторович. Уже в 1998 р. виходять друком 2 його монографічні праці загальним обсягом майже 17 др. арк., присвячені діяльності УВО та ОУН². Це були перші ґрунтовні дослідження з цієї проблематики, зроблені українським автором на джерельній базі вітчизняних архівів. Одразу ж упало в око бажання вченого показати діяльність УВО та ОУН на широкому тлі подій, які мали дати читачеві уявлення про причини та передумови появи вказаних структур, вплив на їхню ідеологію тих процесів, що відбувалися в світі. Завдяки надзвичайній широті кругозору та ерудиції, ученому вдалося реалізувати свої наукові задуми.

* *Патриляк Іван Казимирович* – доктор історичних наук, професор кафедри новітньої історії України, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Прорахунки українського військового будівництва періоду Великої революції, пошуки нових форм боротьби у 1920-х роках, намагання знайти союзників і кристалізувати власне ідеологічне обличчя, створення ОУН, її діяльність в перше десятиліття, убивство Є. Коновальця та розкол Організації, внутрішня боротьба і стосунки з Німеччиною – всі ці надзвичайно складні проблеми стали об'єктом наукових пошуків Анатолія Кентія у його перших 2-х монографіях, виданих під егідою Робочої групи істориків. Архівні документи, археографічні збірники, спогади, щоденники, листи – це добрі 90% з усього масиву посилань автора. Його колосальні знання архівів дозволили перетворити кожен тезу, кожен аналітичну думку на фортецю, підвалини якої були покладені на раніше мало кому відомі неопубліковані джерела.

У 1999 р. світ побачили вже 4 монографії Анатолія Кентія загальним обсягом 47 др. арк., опубліковані в рамках діяльності Робочої групи істориків³. Охопивши весь період діяльності підпілля ОУН та підрозділів УПА на території України, дослідник зумів запропонувати власну концепцію історії цього явища, його оригінальну періодизацію. Зробив вдалу спробу ввести висвітлення історії оунівського підпілля та повстанського руху в контекст світового історичного процесу 1930-х–1950-х років.

Глибоко опрацювавши архівні документи (а особливо фонди “рідного” Центрального державного архіву громадських об'єднань України) під час написання своїх монографічних досліджень, Анатолій Кентій на початку 2000-х років активно долучився до упорядкування потужних археографічних збірників. З його допомогою побачили світ 4–7 томи нової серії “Літопису УПА” (укомплектовані радянськими документами, що стосувалися боротьби з націоналістичним підпіллям та повстанським рухом на завершальному етапі Другої світової війни і в перші повоєнні десятиліття)⁴. Безцінним джерелом для дослідників історії ОУН став упорядкований А. Кентієм та В. Лозицьким збірник епістолярію Євгена Коновальця та його адресатів із ґрунтовною вступною статтею та науковими коментарями, підготовленими упорядниками⁵.

У 2005 р. світ побачила підсумкова монографія Робочої групи істориків “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси”. З 3 з 8-ми її розділів вийшли з-під пера Анатолія Кентія⁶. Того ж року було видано 1-й том синтетичної праці Анатолія Вікторовича про діяльність УВО, ОУН та УПА – “Збройний чин українських націоналістів 1920–1956”⁷, присвячений історії УВО та ОУН (до створення УПА). Ще через 3 роки Анатолій Кентій видав 2-й том “Збройного чину...”, який охопив період від 1942 р. до 1956 р.⁸ Книга вийшла мізерним накладом – всього лише 250 примірників, тому одразу ж стала бібліографічною рідкістю. Проте велетенський джерельний масив, використаний вченим, його оригінальні аналітичні

висновки, принципові теоретичні конструкції зробили двотомник помітним явищем у вітчизняній історіографії, однією з перших синтетичних праць з дослідження проблематики українського визвольного руху, яка й сьогодні (через 12 років після появи 1-го і через 9 років після появи 2-го тому) не втратила своєї актуальності й не перетворилася на закам'янілий історіографічний раритет, цікавий лише букіністам.

Однак, варто пам'ятати, що неймовірна “плодовитість” А. Кентія в царині дослідження УВО, ОУН та УПА не відволікла його від роботи над іншими напрямками, зокрема над історією партизанського руху в роки Другої світової війни. І тут Анатолій Вікторович так само здійснив цілий переворот у сприйнятті радянських партизанів, доценту зруйнувавши сумлінно виплеканий у попередні десятиліття відлакований позитивний образ “червоних месників”.

“Україна партизанська” – науково-довідкове видання про партизанські формування та їхнє керівництво, співупорядником якого був А. Кентій, відкрило перед допитливим читачем новий світ із точною статистикою, коректними узагальненнями, болючою правдою про поразки, а часом і про перемоги партизанів⁹.

Вивчаючи архівні документи легендарного рейду ковпаківців у Карпати 1943 р., А. Кентій спільно з В. Лозицьким у 2005 р. упорядкували ще один документальний збірник – “Від Полісся до Карпат”, на сторінках якого містилися аналітичні статті, документи, щоденники, стенограми бесід з учасниками рейду¹⁰.

Того самого року Анатолій Кентій і Володимир Лозицький опублікували цікаву монографію про радянський партизанський рух в Україні, у 6-ти розділах якої охопили всі найголовніші проблеми вказаної тематики – від зародження руху до організації контррозвідувальної роботи в партизанських підрозділах¹¹.

Багаторічна, копітка робота над вивченням т. зв. Празького архіву зробила безцінним внесок Анатолія Кентія в упорядкування унікального збірника “Українська політична еміграція 1919–1945 рр.”¹². Фотографії, партійні програми, інформаційні довідки і, звичайно, листи дозволяють читачеві поглинути в окремий світ українських зарубіжних політиків, перейнятися життям, боротьбою, перемогами, поразками і зрадами тих людей, які не з власної волі покинули батьківщину, але так і не змогли відмовитися від пов'язання своєї долі з її успіхами та катастрофами.

Насамкінець хотілося б згадати ще про 2 праці, до яких був причетний Анатолій Кентій. Йдеться про науково-популярне видання “Радянські партизани 1941–1944: світло й тіні”, що вийшло у рамках проекту “Друга світова. Український вимір”¹³ та мало на меті ознайомити найширші кола вітчизняних читачів із реаліями радянського партизанського руху в Україні; а також про документальне видання “Родня. Полиція

и партизаны”, котре стало шокуючим викликом для багатьох наших співгромадян, які дізналися про неймовірне протистояння односельчан, братів, однополчан, земляків, що опинилися з різного боку барикад у роки нацистської окупації¹⁴. Обидві книги стали яскравим свідченням того, що Анатолій Кентій до останнього дня свого життя був переконаний у необхідності писати правду про найскладніші проблеми. Правду, базовану на широкому масиві архівних документів, а тому не залежну від політичної кон’юнктури. Проживши перші 50 років свого життя в умовах ідеологічного тиску на історичну науку, цей вчений добре знав ціну інтелектуальної свободи, скуштувавши яку, не хотів більше розлучатися з нею до останнього подиху.

¹ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ: Наукова думка, 2005. С. 42–43.

² Кентій А. В. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр.: короткий нарис. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 81 с.; *Його ж.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1920–1941). Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 201 с.

³ Кентій А. В. Нарис історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. Київ: Інститут історії України НАН України. 1999. 201 с.; *Його ж.* Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 287 с.; *Його ж.* Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.; *Його ж.* Українська повстанська армія в 1946–1956 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.

⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945/упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ–Торонто: Літопис УПА, 2002. 598 с.; Літопис УПА. Нова серія. Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Кн. 2: 1946–1947/упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ–Торонто: Літопис УПА, 2002. 574 с.; Літопис УПА. Нова серія. Т. 6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Кн. 3: 1948/упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко, К. Абрамова. Київ–Торонто: Літопис УПА, 2003. 512 с.; Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Кн. 4: 1949–1959/упоряд.: М. Деркач, А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ–Торонто: Літопис УПА, 2003. 718 с.;

⁵ Є. Коновалець. “Я б’ю в дзвін. Щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...”. Невідомі документи Організації українських націоналістів. Рік 1930: документально-наукове видання/передм. А. Кентій, В. Лозицький. Київ: Темпора, 2003. 272 с.

⁶ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси. Київ: Наукова думка, 2005. С. 88–113; 160–221; 394–444.

⁷ *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів 1920–1956: історико-архівні нариси. Т. 1: Від Української військової організації до Організації українських націоналістів 1920–1942. Київ, 2005. 330 с.

⁸ *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів 1920–1956: історико-архівні нариси. Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів 1942–1956. Київ, 2008. 414 с.

⁹ Україна партизанська. 1941–1945. Партизанські формування та органи керівництва ними: науково-довідкове видання/автори-упоряд.: В. С. Лозицький (керівн.), О. В. Бажан, А. В. Кентій, О. С. Ткач. Київ: Парламентське вид-во, 2001. 319 с.

¹⁰ Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень–вересень 1943 р.): очима істориків, мовою документів/упоряд.: А. В. Кентій, В. С. Лозицький. Київ: Парламентське вид-во, 2005. 304 с.

¹¹ *Кентій А., Лозицький В.* Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт в тилу вермахту в Україні (1941–1944). Київ: Генеза, 2005. 408 с.

¹² Українська політична еміграція 1919–1945: документи і матеріали/упоряд.: В. С. Лозицький (керівн.), О. В. Бажан, С. І. Власенко, А. В. Кентій. Київ: Парламентське вид-во, 2008. 928 с.

¹³ *Кентій А., Лозицький В.* Радянські партизани 1941–1944: світло й тіні. Київ, 2010. 79 с.

¹⁴ Родня. Полиция и партизаны на примере Украины 1941–1944/авт.-составит.: Александр Гогун, Иван Дерейко, Анатолий Кентий. Киев: Украинский издательский союз, 2011. 590 с.